

УДК 94 (477.54) «1925-1935»

DOI: 10.30840/2413-7065.2(79).2021.235686

ЄВРЕЙСЬКИЙ ПРОЛЕТАРИАТ В УСРР НАПРИКІНЦІ 1920-Х – НА ПОЧАТКУ 1930-Х РОКІВ

Тетяна ПЕРГАorcid.org/0000-0002-8725-3451

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Анотація. У статті розглядаються загальні тенденції формування єврейського пролетаріату в Україні наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. Проаналізовано динаміку зростання пролетаріату в СРСР і УСРР і зроблено висновки про збіг його темпів. Показано головні тенденції збільшення робітників-євреїв на промислових підприємствах Одеси і Києва, а також головні сфери зайнятості єврейського населення за переписами населення 1926 і 1939 років. Виявлено причини вступу єврейського населення до лав робітничого класу УСРР, до яких віднесено економічні (безробіття, голод) й політичні (необхідність продемонструвати лояльність до нової – радянської – влади). Доведено, що поштовхом до заохочення широких верств населення, включаючи національні меншини загалом і єврейське населення зокрема, до роботи на фабриках і заводах стала політика індустріалізації. Розглянуто джерела формування пролетаріату в УСРР і висунуто припущення, що серед євреїв була досить висока частка кустарів, службовців і торговців, які перекваліфіковувались на робітників, частка ж селян була незначною з огляду на політику аграризації єврейського населення, яку здійснювала радянська влада. Продемонстровано механізм рекрутування потенційних робітників, що склався в СРСР, та висвітлення радянською пресою залучення єврейського населення до роботи на крупних індустріальних підприємствах. На прикладі групи єврейських робітників, що працювали на Щербинській шахті, показано шлях, який переважна більшість некваліфікованого єврейського населення мала пройти, щоб отримати роботу на промисловому підприємстві. Зроблено висновки, що попри численні труднощі різного характеру чисельність робітників-євреїв в УСРР невпинно збільшувалась, що можна трактувати як логічний наслідок потреби адаптуватися до нових умов життя за радянської влади.

Ключові слова: євреї; робітники; пролетаріат; індустріалізація; СРСР; УСРР.

THE JEWISH PROLETARIAT OF THE USSR IN THE LATE 1920s – EARLY 1930s

Tetiana PERHA

Candidate of Historical Sciences,

senior research fellow, State Institution "Institute of World History of NAS of Ukraine"

Annotation. The article explores general tendencies of the Jewish proletariat formation in Ukraine in the late 1920s and early 1930s, analyzes the dynamic of this phenomenon in the USSR and the Ukrainian SSR, and concludes that their growth rates coincided. It shows main tendencies of the increasing number of Jewish workers at industrial enterprises of Odesa and Kyiv, and also the main spheres of employment of the Jewish population according to the population censuses of 1926 and 1939. Also, it identifies reasons for the entry of the Jewish population into the working class of the USSR, which

© Перга Т.

include economic (unemployment, hunger) and political one (the need to demonstrate loyalty to the new Soviet power). It shows that the policy of industrialization served as the impetus for the encouragement of broad circles of the population, including national minorities and the Jewish population in particular, to work at factories and plants. The article considers the sources of the proletariat formation in the USSR and suggests that among the Jews there was a high proportion of artisans, employees, and traders who were converted to workers, while the share of peasants was insignificant given the policy of agrarian settlement of the Jewish population pursued by the Soviet authorities. The mechanism of recruiting potential workers in the USSR is revealed. The author elucidates the description of life of Jewish workers in the Soviet press. Using the example of Jewish workers of the Shcherbynskyi mine, author shows the path of vast majority of unskilled Jews to factories and plants, and their transformation into workers. The research concludes that despite numerous difficulties of various kinds, the number of Jewish workers in the Ukrainian SSR was constantly increasing, which can be interpreted as a logical consequence of the need to adjust to new living conditions under the Soviet rule.

Key words: Jews; workers; proletariat; industrialization; USSR; Ukrainian SSR.

Дослідженню життя єврейської громади на території України у часи її перебування у складі СРСР присвячено широке коло наукових праць. Одним із найменш вивчених аспектів є формування єврейського пролетаріату. Тому перед дослідниками постає завдання вивчення реального, а не міфологізованого робітничого класу євреїв, формування якого відбувалось у перші десятиліття становлення радянського режиму, його чисельності, динаміки зростання, кадрового складу, ступеня політичної свідомості.

У цій статті ми маємо намір сфокусувати увагу на формуванні єврейського пролетаріату наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр., у період, коли, за словами М. Борисенка, спостерігалось найвище піднесення пролетаріату, завершення формування його як окремого класу. Робітництво стало не тільки потужним соціальним прошарком, почало визначати політичні процеси в багатьох країнах, але й впливало на глобальні зміни в культурі ХХ ст. [2]. Це дасть можливість відтворити маловідомі або невідомі сторінки життя цієї етнічної меншини в Україні напередодні Другої світової війни.

У вітчизняній історіографії зародження робітничого класу України тривалий час розглядалось з двох перспектив: у контексті становлення робітничого класу Російської імперії у дореформений чи пореформений період (мається на увазі земельна реформа 1861 р.) або у рамках появи «нового» пролетаріату в СРСР. Знаним дослідником джерел формування промислових робітників в Україні у XVIII–XIX ст. є І. Гуржій, який на основі широкої низки джерел показав домінуючу роль селян у цьому процесі [5, с. 1–168]. Розвиваючи цю думку, Ф. Лось [18, с. 1–169] дійшов висновку, що довгий час робітничий клас був тісно пов'язаний із селянством і лише пізніше машинна індустрія цілком відірвала робітників від землі (цієї думки дотримується і сучасна дослідниця І. Довжук [7, с. 21]). О. Нестеренко [23, с. 1–226] та О. Парасунько [24, с. 1–452] проаналізували становище робітничого класу у другій половині ХІХ ст., коли процес його формування прискорився внаслідок завершення промислового перевороту і земельної реформи. Багато наукових розвідок присвячено структурі та особливостям формування робітничого

класу Росії [34, с. 1–240; 26, с. 1–624; 15, с. 1–208]. При цьому головна увага приділялась вивченню російського робітничого класу, його соціальної структури, ролі у встановленні радянської влади на різних територіях, включаючи Україну, союзу з селянством у боротьбі за встановлення радянської влади [4, с. 1–220; 13, с. 143–145; 19, с. 1–404; 21, с. 144–145]. Певна увага радянськими дослідниками та науковцями доби незалежності України була приділена політичній діяльності пролетаріату в Російській імперії [33, с. 147–180; 14, с. 71–88]. А. Муравік здійснила розвідку в царині перетворення середовищ індустріальних робітників України у 1907–1914 рр., де проаналізувала динаміку зростання їхньої чисельності [22, с. 97–102].

Водночас на цей час відсутні ґрунтовні наукові розвідки, присвячені формуванню українського пролетаріату у 1920-х – на початку 1930-х рр. загалом і єврейського пролетаріату зокрема. Певним винятком у цьому контексті є монографія М. Борисенко, що розкриває особливості житла і побуту міського населення України у 20–30-х роках ХХ ст. [1, с. 1–270], та монографія Р. Любавського, присвячена повсякденному життю робітників Харкова у цей же період [20, с. 1–225], однак у цих дослідженнях не виділяються окремо робітники-євреї. Така ситуація вимагає від нас заповнення існуючої наукової прогалини.

Формою політичної влади, яка утвердилась в СРСР після революції 1917 р., була диктатура пролетаріату. Визначення пролетаріату як «правлячого класу» було важливою частиною легітимації радянської системи і багато в чому визначило вектор внутрішньої

політики СРСР. Формування пролетаріату в СРСР розпочалось одразу після приходу до влади більшовиків у 1917 р., однак цей процес значно прискорився у другій половині 1920-х років. У грудні 1925 р. XIV з'їзд ВКП(б) проголосив курс на індустріалізацію і постановив розгорнути «соціалістичну промисловість на основі підвищеного технічного рівня і всебічно сприяти розвитку радянської місцевої промисловості...», стимулюючи місцеву ініціативу в справі організації цієї промисловості, розрахованої на задоволення найрізноманітніших потреб населення...» [16, с. 195–197]. На XV конференції ВКП(б), проведеній у листопаді 1926 р., вказувалось на необхідність «у відносно мінімальний історичний термін наздогнати, а потім і перегнати рівень індустріального розвитку передових капіталістичних країн» [16, с. 293–299]. Відповідно було поставлено завдання масової підготовки кваліфікованої робочої сили з метою поповнення рядів пролетаріату, який буде працювати на фабриках і заводах, що радянська влада планувала реконструювати або побудувати. Це дало поштовх до швидкого зростання чисельності робітників в усіх радянських республіках, що розглядалось, у першу чергу, як запорука форсованого економічного розвитку країни.

Г. Муравік, цитуючи дані зі статті В. Варзар за 1911 р., пише, що на цей період на території українських губерній проживало 253 тис. робітників, що працювали на транспорті і в промисловості [22, с. 97]. Для розуміння динаміки формування єврейського пролетаріату у перші десятиліття радянської влади спершу розглянемо головні тенденції формування робітничого класу в СРСР і УСРР. У 1925/26 р. в СРСР нараховувалось

2,23 млн. робітників, у 1926/27 р. – 2,35 чол., у 1927/28 р. – 2,55 чол. (зростання на 8,5% і 11,4% порівняно з 1925 р.). В УСРР у ці роки чисельність робітників становила відповідно: 490,773 тис. чол., 547,797 тис. чол., 592,134 тис. чол. [28, с. 22, 24, 26] (зростання на 11,1% і 12,1% порівняно з 1925 р.).

У 1931 р. з 7,493 млн. працюючих в СРСР робітники становили вже 5,9037 млн. чол. (зростання у 2,5 раза порівняно з 1925 р.). Найбільшими темпами зростала чисельність робітників важкої промисловості (група «А»), на розвитку якої був зроблений акцент у період індустріалізації. Так, у 1931 р. в СРСР на підприємствах групи «А» працювало 3,8 млн. чол., групи «Б» (легка і харчова промисловість) – 2,026 млн. [31]. В Україні чисельність робітників у цей період становила 1,308 млн. чол. (зростання у 2,67 раза порівняно з 1925 р.).

У 1935 р. у народному господарстві СРСР працювало вже 23,2 млн. чол. З них у крупній промисловості – 6,87 млн. чол. (зростання у 3,08 раза порівняно з 1925 р.). В Україні ці цифри склали відповідно 4,3 млн. і 1,49 млн. чол. (зростання у 3,03 раза) [31, с. 67–69]. Ці дані свідчать, що внаслідок форсованої індустріалізації чисельність робітничого класу в СРСР і УСРР зростала швидкими

темпами і цей процес мав синхронізований характер.

Середній вік українського робітника на 1930 р. був таким: у паперовій промисловості – 30,4 року, поліграфічній – 31,8 року, взуттєвій – 27,1 року, кравецькій – 29,9 року, в основній хімії – 30,7 року, скляній – 27,8 року, у порцеляно-фаянсовій – 28,2 року, у деревообробці – 30,6 року [30, с. 83–85].

Щодо джерел поповнення пролетаріату, то до них можна віднести кадрових робітників (до цієї групи ми відносимо й учнів фабрично-заводського учнівства – ФЗУ), службовців, кустарів і торговців. Однак, на відміну від СРСР, де однією з домінуючих груп формування робітничого класу були селяни (поряд із робітниками), що загалом продовжувало традицію, яка склалась у Російській імперії, в Україні ситуація дещо відрізнялась. У 1930 р. у деяких галузях промисловості сукупна частка кустарів, службовців і торговців, які перекваліфіковувались на робітників, була більшою, ніж селян, які прагнули покинути свої господарства і шукати роботи в місті. Серед них велику частину складали євреї, які традиційно, ще з часів Російської імперії, займалися ремісничо-кустарними промислами та торгівлею. Цю тезу підтверджує той факт, що до революції 1917 р.

Таблиця 1

Джерела формування робітничого класу в УСРР (у %) [30, с. 86–90]

	УСРР/ СРСР Взуттєва	УСРР/ СРСР Поліграфія	УСРР/ СРСР Паперова	УСРР/ СРСР Швейна	УСРР/ СРСР Порцеляно- фаянсова	УСРР/ СРСР Дерево- обробка
Робітники	66,7 / 55,7	66,9 / 62,6	58,0 / 49,3	58,0 / 54,4	43,0 / 51,0	66,4 / 39,7
Селяни	11,4 / 32,1	9,1 / 22,3	31,2 / 45,3	31,2 / 27,7	40,7 / 40,2	21,5 / 52,9
Службовці	9,1 / 6,1	11,7 / 9,4	4,7 / 2,1	4,7 / 6,9	7,1 / 4,8	6,8 / 5,6
Кустарі	11,6 / 5,5	8,9 / 3,9	4,5 / 4,9	4,5 / 9,8	6,7 / 8,1	4,0 / 1,6
Торговці	1,2 / 0,6	3,5 / 1,8	1,6 / 0,9	2,6 / 1,2	2,5 / 0,9	1,3 / 0,9

частка євреїв, зайнятих у сільському господарстві, була менше 3% (Таблиця 3), а за часів радянської влади у вказаний період, навпаки, здійснювалась політика аграризації єврейського населення. Тому навряд чи зайняті в сільському господарстві євреї могли стати вагомим джерелом поповнення пролетаріату.

Зростання чисельності євреїв на великих промислових підприємствах і вливання в ряди пролетаріату було обумовлено кількома факторами. Перш за все, післявоєнна розруха, погроми, складне життя в містечках і високий рівень безробіття в них змушували багатьох євреїв, особливо молодь, переїжджати в міста у пошуках кращого життя, яке могла забезпечити робота. Серед них було багато позбавленців, які прагнули розчинитись у великих містах та колективах, змінити прізвище або документи і почати життя «з початку». По-друге, радянська влада, яка позиціонувала себе як справедливий суспільно-політичний устрій, поставила завдання забезпечити усім національностям, що населяли СРСР, краще життя. Одним із факторів цього для єврейського населення радянська влада вважала «реконструкцію радянської економіки», яка розвивалась у двох напрямках: залучення євреїв у сільськогосподарську працю і в промисловість [25, с. 17]. Ця політика переслідувала як економічні, так й ідеологічні мотиви. У численних постановках радянська влада, з одного боку, хизувалась досягненнями у цій царині, а з другого – вказувала на недостатні темпи втягнення трудящих мас національних меншин, включаючи євреїв, у соціалістичне будівництво. Треба взяти до уваги і той факт, що робота на державних підприємствах давала стабільність у

вигляді заробітної плати, на яку можна було придбати продукти харчування і деякі товари першої необхідності (одяг, мило тощо). В умовах існування карткової системи (1929–1934) робітників (залежно від списку постачання, до якого вони належали) прикріплювали до місць, де вони могли придбати продукти харчування за фіксованими цінами. Зазвичай на промислових підприємствах зарплата була вищою, що давало змогу прогнати не лише себе, а й інших членів сімей (утриманців). Наприклад, у 1935 р. кількість осіб у родині середньостатистичного робітника Донбасу складала в середньому 3,92 (майже 4 чоловіки) [27, с. 127]. Особи, які не отримували карток (позбавленці) або отримували їх за найнижчими – другим і третім – списками, змушені були купувати більшість продуктів харчування на ринках, де ціни були надзвичайно високими. Однак і робітники особливого і першого списків, постачання яких продуктами харчування було найкращим, внаслідок обмеженості державної пропозиції докуповували харчі у представників приватної торгівлі. Так, за офіційними даними, у середньому в СРСР у 1931 р. робітники, що отримували картки, купували на ринках 13% м'яса, 10% картоплі, 23% овочів, 22% молока, 54% рослинного масла, 28% яєць. В УСРР цей показник був вищим. Залежно від місяця на ринках купували: картоплі – 10–70%, м'яса – 20–98%, молока – 48–68%, масла – 11–28%, яєць – 16–39% [29, с. 98]. Також належність до пролетаріату демонструвала лояльність до радянської влади, що в тогочасних обставинах було важливим чинником з огляду на той факт, що багато євреїв у дореволюційні і перші післяреволюційні роки

були зайняті у кустарно-ремісничому виробництві, торгівлі, були власниками нерухомості, орендарями або мали найманих робітників, тобто належали до групи «експлуататорів», «буржуйчиків», до яких радянська влада ставилась як до класових ворогів.

Практика радянської влади передбачала рекрутування робітників на різні союзні підприємства та підприємства СРСР без прив'язки до місцевості проживання кандидатів на отримання роботи. Однак і переважна більшість безробітних, яка прагнула знайти будь-яку роботу, не звертала уваги на це, тому досить часто змушена була переїжджати в ті місця, де можна було працевлаштуватись: у Сибір, Бірбіджан, на Далекий Схід, Донбас та в інші віддалені куточки республіки або Союзу. Роботу могли отримати лише ті, хто був зареєстрований на біржі праці як безробітний. Саме через цю установу на замовлення Наркомату праці УСРР, Вищої Ради Народного Господарства УСРР або окремих підприємств видавались наряди на кількість необхідних робітників у різних галузях і на різних підприємствах. До речі, біржа також рекрутувала курсантів на курси ФЗУ, що в подальшому відкривало шлях для роботи на підприємстві, при якому вони створювалися. Усі претенденти мали заповнити спеціальні анкети, які містили питання про соціальний стан, рід занять родичів, партійність. Також у більшості випадків вимагались довідки про стан здоров'я або ж такі медогляди організовували одразу після приїзду потенційних кандидатів на місце роботи.

У 1897 р. на території Російської імперії проживало 2,504 млн. євреїв (2,5% від усього населення). У СРСР у 1926 р. – 2,672 млн. (1,82%), у

1939 р. – 3,027 млн. (1,78%) [17, с. 33]. З них у 1926 р. на території України мешкало 1,574 млн. (у Росії – 585,3 тис., Білорусі – 407,1 тис.); у 1939 р. – відповідно 1,532 млн. чол., 956,6 тис. та 375,1 тис. [17, с. 34].

У Російській імперії, відповідно до перепису 1897 р., частка працевлаштованих євреїв у віці від 15 років і старші складала 45% (з них 73,8% – чоловіки, 17,9% – жінки) і була вищою порівняно з усім населенням країни. При цьому частка єврейського населення, зайнятого у промисловості, більш ніж удвічі перевищувала середній показник по Російській імперії (40,8% проти 17,2%), хоча в даному разі йдеться не про фабрично-заводську промисловість, а про кустарну, яка була більш розвинута на той час [17, с. 209].

У 1926 р. тенденція із зайнятістю єврейського населення майже не змінилась – було працевлаштовано 46% населення (72,9% – чоловіки, 23,4% – жінки); у 1939 р. – 48% (76,3% – чоловіки, 41% – жінки). Для порівняння: у ці роки частка усього зайнятого населення в СРСР складала: в 1926 р. – 84%, 1929 р. – 72,2%. У фабрично-заводській промисловості України в 1926 р. працювало 53,301 чол. (9,4%), у кустарних промислах – 149,554 чол. (24,4%), що загалом дає 35,1% зайнятого єврейського населення [17, с. 207]. Отже, у перші десятиліття радянської влади кількість безробітних серед єврейського населення була досить високою.

Наприкінці 1920-х – у 1930-х рр. в СРСР не велось спеціальної статистики щодо залучення єврейського населення до роботи на різних підприємствах, у тому числі – промислових. Тому існуючі дані допомагають відтворити лише

загальні тенденції цього процесу. Інформація з кількох регіонів України дає можливість реконструювати загальну картину залучення євреїв до роботи на підприємствах важкої індустрії.

Згідно з даними статистико-економічної комісії ОРТ, яка у 1927 р. обстежила 6 машинобудівних підприємств Одеси, на яких зайнято 3129 робітників (35% всіх робочих, зайнятих на підприємствах такого типу), 3 великих металообробних підприємства, 1 залізопрокатне підприємство, число штатних єврейських робітників у 5 машинобудівних підприємствах склало на час обстеження 668 чол. (21,6% всіх робочих). Для розуміння цих цифр наголосимо, що на найбільшому машинобудівному підприємстві Одеси, на якому під час обстеження працювало 1402 чол. (завод «Жовтнева революція», що виробляє сільськогосподарську техніку), до революції не працювало жодного єврея.

Під час обстеження тут працювало 202 єврейських робітників, які становили 14,4% всіх робітників. На машинобудівному заводі ім. Леніна під час обстеження працювало 535 штатних робітників, у т. ч. – 151 єврей, які становили 28,2% всіх робітників. У новому цеху заводу «Жовтнева революція» («Жовтнева революція № 2») на цей момент трудилося 240 робітників, з яких 84 – євреї (38,3%). На заводі «Рудметалторг» загальна кількість робітників разом зі службовцями збільшилася за рік на 351,7% (з 29 до 131), а відсоток єврейських робітників – з 13,5% до 18,5%. На чотирьох найважливіших машинобудівних заводах число робітників зменшилося (з 3382 до 3129 чол.), а єврейських, навпаки, зросло (з 648 до 678 чол.). На двох заводах у 1927 р. працювало 837 робітників, з них – 226 євреїв (27%).

У Києві в 1930 р. загальна кількість робітників склала близько 120 тис. З них:

Таблиця 2

Робітники-євреї на заводах Одеси, 1927 р. (у %) [10, с. 23–24]

Галузі виробництва	Кількість підприємств	Робітники	Адмінперсонал, службовці	Обслуговуючий персонал	Всього
<i>Загальний склад робітників</i>					
Залізопрокатна	1	87,9	10,4	1,7	100
Машинобудівна	4	88,2	10,3	1,5	100
Металообробна	3	91,0	7,8	1,2	100
<i>Єврейські робітники</i>					
Залізопрокатна	1	81,7	17,5	0,8	100
Машинобудівна	4	84,4	14,9	0,7	100
Металообробна	3	88,2	10,6	1,2	100
<i>% відношення єврейського населення</i>					
	Кількість підприємств	Загальна кількість адмінперсоналу	У т. ч. євреїв	% євреїв	% єврейських робітників до всіх робітників
Залізопрокатна	1	68	25	33,8	18,5
Машинобудівна	4	317	97	30,6	21,6
Металообробна	3	114	69	60,5	46,4

українці – 60,5 тис. чол., євреї – 30,466 тис. чол., росіяни – 23,889 тис. чол., поляки – 2,732 тис. чол., чехи – 292 чол., інші – 2,143 тис. чол. [12, арк. 37]. Як бачимо, євреї становили другу за чисельністю групу серед робітників Києва. Найбільша кількість євреїв працювала на таких промислових підприємствах: трикотажна фабрика (834 чол., 66% робітників), підприємство «Київ-Одяг» (3149 чол., 64,5% робітників), 8-ма взуттєва фабрика (538 чол., 43% робітників), деревообробна фабрика ім. Боженка (361 чол., 36% робітників), «Ленкузня» (516 чол., 21% робітників) [3, арк. 8–9].

Офіційна статистика СРСР демонструє, що найбільша частка єврейського населення у 1920-х – 1930-х рр. працювала у промисловості, хоча в цю групу включено і кустарно-ремісничє виробництво. Щодо частки євреїв серед фабрично-заводських робітників,

то дослідники наводять цифру 12% [17, с. 160].

Очевидно, що після встановлення радянської влади в СРСР не існувало фабрично-заводських підприємств, на яких працювали самі євреї. Яким було життя єврейських робітників на підприємствах, де більшість склали різні етнічні меншини? Деякі аспекти можна відтворити на основі аналізу публікацій у радянській пресі, яка зазвичай прагнула прикрасити реальну ситуацію. Газети майоріли назвами на кшталт «Єврейская молодежь в тяжелой индустрии» [8, с. 28], «Дадим Биробиджану тысячи пролетариев-кадровиков» [6, с. 11], «Тысячи еврейских подростков охватим школами Фабзавуча» [32, с. 13], «Еврейские подростки на заводах в Нижнем Новгороде» [9, с. 13], в яких звітувалось про сотні і тисячі підлітків і робітників, яких радянська влада направляла працювати

Таблиця 3

Галузева структура євреїв, зайнятих у народному господарстві СРСР (у %) [17, с. 212]

	Все населення	Єврейське населення	Все населення	Єврейське населення	Все населення	Єврейське населення
	1897		1926		1939	
Промисловість	17,2	40,8	7,9	40,2	19,8	38,2
Будівництво		-	0,7	1,7	4,3	3,9
Сільське і лісове господарство	60,6	2,7	81,0	12,0	55,4	7,7
Транспорт	3,7	3,4	2,9	3,1	4,6	3,6
Зв'язок	-	-	-	-	4,6	3,6
Торгівля і громадське харчування	4,2	34,9	2,3	23,5	5,0	17,7
Житлово-побутове обслуговування	11,0	12,9	2,4	4,6	1,1	2,9
Охорона здоров'я та спорт	-	-	-	-	2,2	7,4
Наука						4,9
Освіта	3,0	5,3	3,0	14,9	4,2	10,5
Державні установи	-	-	-	-	3,3	8,0

на підприємства, даючи їм можливість отримати нову професію, роботу, перспективу, брати участь у громадській діяльності. Наведемо одну з характерних цитат: «Усі підлітки беруть активну участь в суспільно-виробничій діяльності заводу... у соцзмаганні і бригадах... майже всі вони комсомольці... ініціатори комсомольських комун... Місцева преса із захватом розміщує фотографії хлопців, які проявили організаторські здібності...» [9, с. 13]. Безперечно, була велика кількість робітників усіх національностей, які вірили в ідеї соціалізму і комунізму і прагнули побудувати краще життя в СРСР. Проте реальна ситуація була більш багатогранною, ніж це прагнула показати радянська преса, адже на промислові підприємства йшли працювати люди, які мали різні життєві обставини, потреби, погляди і мотивацію, що зазвичай приховувались. Такий висновок дають можливість зробити деякі публікації в радянській пресі 1920–1930-х рр., особливо якщо читати їх між рядками. Наприклад, у 1929 р. 200 єврейських підлітків з України було відправлено навчатися у ФЗУ при заводах «Двигун революції», Сормовський завод, автозавод і телефонний завод у Нижньому Новгороді. З них 8,5%, за словами автора статті, «мізерний» відсоток, повернулися додому [9, с. 13]. Для того, щоб у такі скрутні часи безробіття, злиднів і голоду відмовитися від роботи, потрібні були якісь вагомні причини, про які ми можемо лише здогадуватися.

Наведемо ще один приклад. У 1929 р. на Щербинську шахту надіслали 10 чоловік з Проскурівського округу, з яких залишилося працювати всього шість. Побачивши умови праці і побуту, три людини відразу ж поїхали,

не пропрацювавши жодного дня, одна людина повернулася додому через деякий час. Проте яким був шлях цієї групи на шахту? Спершу їм довелося дуже довгий час перебувати на обліку на біржах безробітних, а потім вони потрапили на копальні як чорнороби. Спочатку вони працювали на маленьких шахтах, де умови праці були дуже важкими, де ще не було старих кадрових робітників, натомість сезонні робітники проявляли сильний антисемітизм. Погано було і з житловими умовами, хоча з часом ситуація покращилась [11, с. 9].

Отже, у 1920-х – 1930-х рр. робітничий клас УСРР формувався з представників усіх національностей, включаючи євреїв. У деяких галузях промисловості частка євреїв-робітників була досить високою, що обумовлено тим фактом, що ті особи, які йшли працювати на фабрики і заводи, мали попередній досвід роботи робітниками або кустарями. Також існувала велика група євреїв, які після революції 1917 р. і під час перших років становлення радянської влади втратили засоби до існування, тому прагнули почати свій трудовий шлях «з нуля», вижити в складних умовах голоду та безробіття. Незважаючи на відмінну мотивацію, кількість робітників єврейського походження на підприємствах УСРР невпинно збільшувалася, що було логічним наслідком потреби адаптуватися до нових реалій життя за радянської влади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисенко М. Житло і побут міського населення України у 20–30 роках ХХ століття. Київ: Стилос, 2013. 270 с.
2. Борисенко М. Роман Любавський. Повсякденне життя робітників Харкова в 1920-ті – на початку 1930-х років. *Мікс. Місто: історія, культура, суспільство*. № 2.

- Харків: Раритети України, 2016. 225 с. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:cSe4yOGI3MgJ:mics.org.ua/journal/index.php/mics/article/download/37/35/+&cd=17&hl=en&ct=clnk&gl=ua> (дата звернення: 01.04.2021).
3. Відомості про національний склад робітників міста Києва. *Державний архів м. Києва*. Ф. Р-1. Оп. 1. Спр. 2084. Арк. 8–9.
 4. Горлач М. І., Мельник С. М. Актуальные проблемы истории советского рабочего класса. Москва: Мысль, 1975. 220 с.
 5. Гуржій І. О. Зародження робітничого класу України (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). Київ: Держполітвидав, 1958. 180 с.
 6. Дадим Биробиджану тисячу пролетарієв-кадровиків. *Трибуна єврейської общественности*. 1929. № 7. С. 11.
 7. Довжук І. В. Формування промислового пролетаріату на Півдні України у післяреформений період. *Проблеми історії України XIX – поч. XX ст.* 2019. № 29. С. 20–31.
 8. Єврейська молодь в тяжелій індустрії. *Трибуна єврейської общественности*. 1929. № 6. С. 28.
 9. Єврейські підлітки на заводах в Нижнем Новгороді. *Трибуна єврейської общественности*. 1931. № 2. С. 13.
 10. Єврейські робітники в металургійній промисловості Одеси. *Трибуна єврейської общественности*. 1931. № 2. С. 23–24.
 11. Єврейські робітники на рудниках Донбасу. *Трибуна єврейської общественности*. 1929. № 6. С. 9.
 12. Звіт про роботу нацменшин за 1931 р. *Державний архів м. Києва*. Ф. Р-1. Оп. 1. Спр. 3825. Арк. 37.
 13. Калюшко Н. І., Мельник С. К. Російський пролетаріат: облик, боротьба, гегемонія. *Український історичний журнал*. 1971. № 10. С. 143–145.
 14. Киселев І. Н. Политические партии в России в 1905–1907 гг.: численность, состав, размещение (количественный анализ). *История СССР*. 1990. № 4. С. 71–88.
 15. Кирьянов Ю. И. Жизненный уровень рабочих России (конец XIX – начало XX в.). Москва: Наука, 1979. 288 с.
 16. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. 1898–1953. Часть II: 1925–1953. Москва: Госполитиздат, 1953. 1204 с.
 17. Константинов В. Еврейское население в XX веке (социально-демографический анализ). Иерусалим: Издательство «ЛИРА», 2007. 305 с.
 18. Лось Ф. Є. Робітничий клас України в 1907–1913. Київ: Вид-во АН УРСР, 1962. 196 с.
 19. Лось Ф. Є. Формирование рабочего класса на Украине и его революционная борьба в конце XIX и в начале XX ст. Киев: Госполитиздат, 1955. 332 с.
 20. Любаківський Р. Повсякденне життя робітників Харкова в 1920-ті – на початку 1930-х років. Харків: Раритети України, 2016. 226 с.
 21. Мельник С. К., Печериця І. І., Михайлюк О. Г. Більшовики України в боротьбі за селянство (1905 – лютий 1917 рр.). *Український історичний журнал*. 1968. № 2. С. 144–145.
 22. Муравік Г. Перетворення середовища промислового робітництва України (1907–1914): стан та перспективи дослідження. *Схід*. 2014. № 130. С. 97–102.
 23. Нестеренко О. О. Розвиток промисловості на Україні. Київ: Держполітвидав УРСР, 1962. 490 с.
 24. Парасунько О. А. Положение и борьба рабочего класса Украины (60–90-е годы XIX в.). Киев: Изд-во АН УССР, 1963. 576 с.
 25. Проблемы и пути вовлечения еврейской бедноты в промышленность. *Трибуна єврейської общественности*. 1930. № 3. С. 17.
 26. Рашин А. Г. Формирование рабочего класса России. Историко-экономические очерки. Москва: Изд-во соц.-эк. лит.-ры, 1958. 624 с.
 27. Расчеты ЦУНХУ о влиянии изменения цен на общественное питание на бюджет

рабочих. 7 сентября 1935 г. *Российский государственный архив экономики (РГАЭ)*. Ф. 1562. Оп. 329. Д. 62, Л. 106–130.

28. Союзная промышленность в цифрах. Темпы роста и факторы развития (Материалы к партконференции 1929 г.). Москва: Госполитиздат, 1929. 136 с.

29. Справка ЦУНХУ об уровне жизни рабочего в 1931 году. *Российский государственный архив экономики (РГАЭ)*. Ф. 4372. Оп. 30. Д. 102. Л. 96–114.

30. Труд в СССР (Статистический справочник). Москва: Государственное социально-экономическое издательство, 1932. 182 с.

31. Труд в СССР (Статистический справочник). Москва: ЦУНХУ ГОСПЛАНА СССР и В/О СОЮЗОРГУЧЕТ, 1936. 359 с.

32. Тысячи еврейских подростков охватим школами Фабзавуча. *Трибуна еврейской общности*. 1931. № 2. С. 13.

33. Федьков О. М. Робітничий клас та соціал-демократія в Російській імперії: діалектика взаємин у контексті специфіки українських губерній наприкінці XIX – початку XX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.*: зб. наук. пр. 2016. № 25. С. 147–180.

34. Хромов П. А. Экономическая история СССР. Период промышленного и монополистического капитализма в России. Москва: Высшая школа, 1982. 240 с.

REFERENCES

1. BORYSENKO, M. (2013). *Housing and Life of the Urban Population of Ukraine in the 1920s–30s*. Kyiv: Stylos, 270 p. [in Ukr.]

2. BORYSENKO, M. (2016). *Everyday Life of Kharkiv Workers in the 1920s – Early 1930s. Mix. City: History, Culture, Society*. [online] Kharkiv: Rariteti Ukrainy, 225 p. Available at: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:cSe4yOGI3MgJ:mics.org.ua/journal/index.php/mics/article/download/37/35/+&cd=17&hl=en&ct=clnk&gl=ua/> [in Ukr.]

3. Information on the National Composition of Workers in the City of Kyiv. In: *State Archives of Kyiv*. [in Ukr.]

4. HORLACH, M., MELNYK, S. (1975). *Topical Problems of the History of the Soviet Working Class*. Moscow: Mysl, 220 p. [in Ukr.]

5. HURZHII, I. (1958). *Origin of the Working Class in Ukraine (End of the 18th – First Half of the 19th Century)* Kyiv: Derzhpolityvdav, 180 p. [in Ukr.]

6. We Will Give Birobidzhan a Thousand Proletarian Workers. (1929). *Tribuna yevreyskoy obshchestvennosti*, (7), p.11. [in Rus.]

7. DOVZHUK, I. (2019). Formation of the Industrial Proletariat in the South of Ukraine in the Post-Reform Period. *Problemy istorii Ukrainy XIX – poch. XX st.* (Problems of the History of Ukraine of the 19th – Early 20th Century), (29), pp. 20-31 [in Ukr.]

8. Jewish Youth in Heavy Industry. (1929). *Tribuna yevreyskoy obshchestvennosti*, (6), p. 28. [in Rus.]

9. Jewish Teenagers at Nizhny Novgorod Factories. (1931). *Tribuna yevreyskoy obshchestvennosti*, (2), p.13. [in Rus.]

10. Jewish Workers in the Metal Industry of Odessa. (1931). *Tribuna yevreyskoy obshchestvennosti*, (2), p.23–24. [in Rus.]

11. Jewish Workers in the Mines of Donbas. (1929). *Tribuna yevreyskoy obshchestvennosti*, (6), p. 9. [in Rus.]

12. Report on the Work of National Minorities for 1931. In: *State Archives of Kyiv*. [in Ukr.]

13. KALIUZHKO, N., MELNYK, S. (1971). Russian Proletariat: Emergence, Struggle, Hegemony. *Ukrayinskyi istorychnyy zhurnal* (Ukrainian Historical Journal), (10), pp.143–145. [in Ukr.]

14. KISELEV I. (1990). Russian Political Parties in 1905–1907: Quantity, Composition, Location (Quantitative Analysis). *Istoriya SSSR* (History of the USSR), (4), pp.71–88. [in Rus.]

15. KIRYANOV, Yu. (1979). *Living Standards of Russian Workers (Late 19th – Early 20th Century)*. Moscow: Nauka, 288 p. [in Rus.]

16. 1925–1953, Part 2 of *The Communist Party of the Soviet Union in Resolutions and Decisions of Congresses, Conferences, and Plena of the Central Committee*. 1898– 1953. (1953). Moscow: Gospolizdat. 1204 p. [in Rus.]

17. KONSTANTINOV, V. (2007). *Jewish Population in the 20th Century*. (Sociodemographic Analysis). Jerusalem: LIRA, 305 p. [in Rus.]
18. LOS, F. (1962). *Working Class of Ukraine in 1907–1913*. Kyiv: AN URSSR Publishing, 196 p. [in Ukr.]
19. LOS, F. (1955). *Formation of the Working Class in Ukraine and Its Revolutionary Struggle at the End of the 19th and Early 20th Century*. Kyiv: Gospolitizdat, 332 p. [in Ukr.]
20. LIUBAVSKIY, R. (2016). *Everyday Life of Kharkiv Workers in the 1920s – Early 1930s*. Kharkiv. Kharkiv: Rariteti Ukrainy, 226 p. [in Ukr.]
21. MELNYK, S., PECHERYTSYA, I., MYKHAILIUK, O. (1968). Bolsheviks of Ukraine in the Struggle for the Peasantry (1905 – February 1917). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* (Ukrainian Historical Journal), (2), pp. 144–145. [in Ukr.]
22. MURAVIK, H. (2014). Transformation of the Industrial Labor Environment in Ukraine (1907–1914). *East*, (130), pp. 97–102. [in Ukr.]
23. NESTERENKO, O. (1962). *Industrial Development in Ukraine*. Kyiv: Derzhpolitvydav URSSR, 290 p. [in Ukr.]
24. PARASUNKO, O. (1963). *The Situation and Struggle of the Working Class of Ukraine (1860–90s)*. Kiev: AN USSR Publishing, 576 p. [in Rus.]
25. Problems and Ways of Involving Poor Jews into Industry. (1930). *Tribuna yevreyskoy obshchestvennosti*, (3), p.17. [in Rus.]
26. RASHIN, A. (1958). *Formation of the Working Class of Russia*. Historical and Economic essays. Moscow: Soviet Literature Publishing, 634 p. [in Rus.]
27. CSD Calculations of the Impact of Changes in Public Catering Prices on the Workers' Budget. (Sept. 7, 1935). In: *Russian State Archives of Economics (RSAE)*. [in Rus.]
28. *Union Industry in Figures. Growth Rates and Development Factors* (materials for the party conference in 1929) (1929). Moscow: Gospolitizdat. 136 p. [in Rus.]
29. CSD Report about the Living Standards of Workers in 1931. In: *Russian State Archives of Economics (RSAE)*. [in Rus.]
30. *Labor in the USSR* (Statistical Handbook). (1932). Moscow: Gosudarstvennoye sotsialno-ekonomicheskoye izdatelstvo, 182 p. [in Rus.]
31. *Labor in the USSR* (Statistical Handbook). (1936). Moscow: CSD of the USSR Federal Plan and Union Federal Recording, 359 p. [in Rus.]
32. *We'll Cover Thousands of Jewish Teenagers with Fabzavuch Schools*. (1931). *Tribuna yevreyskoy obshchestvennosti*, (2), p. 13. [in Rus.]
33. FEDKOV, O. (2016). The Working Class and Social Democracy in the Russian Empire: The Dialectic of Relations in the Context of the Specifics of the Ukrainian Provinces in the Late 19th – Early 20th Century. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.: Zb. Nauk. prats.* (Problems of the History of Ukraine in the 19th – Early 20th Centuries: Collected Scientific Works), (25), pp.147–180. [in Rus.]
34. KHROMOV, P. (1982). *Economic History of the USSR. The Period of Industrial and Monopoly Capitalism in Russia*. Moscow: Vysshaya shkola, 240 p. [in Rus.]